

FRANSA'NIN CEZAYİR'E TECAVÜZÜ (1827)

Ercümend Kuran

Osmanlı devletinin Fransa ile Kanunî Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarından beri dost olması, İmparatorluğun bir eyaleti olan Cezayir ocağının da Fransa ile dostane münasebetlerde bulunmasını gerekli kılmıştır. Cezayir beylerbeyi ve kapudan-ı derya Barbaros Hayreddin Paşa'nın 1543'de Fransa donanmasıyla birlikte Charles-Quint imparatorluğuna bağlı Nice kal'asını kuşatması bu dostluğun bir tezahürüdür. Fakat, Cezayir ocağı ile Fransa arasındaki dostluk sadece askerî sahada kalmadı. Fransızlar 1577'de Cezayir'e ilk konsoloslarını tayin ettikten bir yıl sonra, eyaletin doğusundaki Annabe (Bône) civarında mercan avlamak müsaadesini, vergi vermek ve kal'a inşa etmemek şartıyla, Pa-dışah'ın fermanı sayesinde elde etmişlerdi. Burada sonraları «Compagnie royale d'Âfrique» adı altında gelişecek olan resmî şirketin temeli, hususî bir şirket halinde, bu suretle atılmış oluyordu¹.

Cezayir ocağının Fransa ile dostluğu Ocağın Osmanlı devletiyle bağlarının gevşemesinden sonra da devam etti. Louis XIV. devrinde Fransa donanmasının Cezayir şehrini üç kere topa tutmasına rağmen, Cezayir paşaları Fransa ile iyi geçinmek siyasetinden ayrılmadılar.

XVIII. yüzyılın sonlarında, Cezayir ocağı ile Fransa'nın münasebetleri çok iyi bir şekilde idi. Fransız inkılâbını müteakib Av-

¹ Aziz Samih İler, *Şimalî Afrikada Türkler*, İstanbul, 1988, I, s. 114. Bu müellif aynı yerde Fransızların daha önce bir istihkâm inşa ettiklerini ve «Bastion de France» adını verdikleri bu istihkâmın 1528'de Cezayir Türkleri tarafından tahrip edildiğini yazıyor. Bu tarih 1568 olacaktır ve mürettib hatasıyla 1528 şeklinde çıkmış olmalıdır. (Bunun için bk. F.Charles-Roux, *France et Afrique du Nord avant 1830*, Paris, 1932, p. 67).

rupa devletlerinin Fransa'ya karşı müttefiklik harbe girmeleri üzerine, bu devletin cenup eyaletlerinin buğday ihtiyacı ancak Cezayir'den temin edilebiliyordu. İlk buğday mubayaaları «Agence nationale d'Afrique»-«Compagnie royale d'Afrique» Cumhuriyetin ilânından sonra bu adı almıştı- tarafından doğrudan doğruya Cezayir hükümetinden yapıldı. Fakat, malî sıkıntı içinde bulunan Fransa hükümeti, bir müddet sonra, istedikleri fiat kabul edildiği takdirde uzun vadeli ödemeye razı olan Joseph Bacri ve Nephtali Busnach adlı iki yahudi ortak tüccar vasıtasıyla Cezayir'den buğday satın almak zorunda kaldı². Bunlar İtalya'nın Livorno şehrinde Cezayir'e göç etmiş ailelere mensuptular ve burada ticaretle meşgul olarak zengin olmuşlardı. İşte bu buğday satışından çıkan «Bacri ve Busnach alacakları» meselesi Cezayir ocağı ile Fransa'nın bundan sonraki münasebetlerinde mühim bir yer işgal edecektir.

Fransa ile ticaretlerinin artması üzerine Joseph Bacri'nin kardeşi Jacob Bacri Paris'e yerleşmişti. Jacob Bacri 1797'de Fransa hükümetinden alacaklarını istedi. Daha 1795'de 2.000.000 franga yükselen borcunu ödemek Fransa için kolay değildi. Directoire hükümeti, Bacri ve Busnach şirketinin Fransa'nın düşmanı olan İngiltere'ye mal sattığını bahane ederek, Jacob Bacri'nin isteğini baştan savdı. Fakat Yahudi tüccarlar bu gibi müşkülli halletmenin yolunu biliyorlardı. Jacob Bacri bu sıralarda Fransa hariciye nazırlığına tayin olunan Talleyrand ile görüştü ve onu kendi işleriyle «alâkalandırma» ya muvaffak oldu³. Cezayir'deki ortaklar da faaliyete geçmişlerdi. Cezayir dayısı Mustafa Paşa'nın Bacri ve Busnach şirketinden 70.000 kuruş⁴ alacağı vardı. Bunlar bu parayı ancak Fransa'dan alacaklarını tahsil ettikten sonra verebileceklerini Dayı'ya bildirerek onun Fransa hükümetine bu hususta mektup yazmasını sağladılar⁵.

Bunun üzerine Directoire hükümeti Bacri ve Busnach'a olan borcunu ödemeği kabul etti. Fakat, Bonaparte'ın Mısır seferi Os-

² Gabriel Esquer, *Les Commencements d'un Empire, La prise d'Alger (1830)*, Paris-Cezayir, 1928, p. 19. Bu kitabı bana göndermek lütfunda bulunan Cezayir Üniversitesi profesörlerinden B. J. Despois'ya teşekkür ederim.

³ Ayn. müellif, *agn. esr.*, p. 21

⁴ Aşağı yukarı 800.000 frank.

⁵ *Correspondance des deys d'Alger avec la cour de France (1579-1833)* ngr. Eugène Plantet, Paris, 1889, II, p. 480 v.d. 17 Eylül 1798 tarihli mektup.

manlı devletin arkasından, 1798 sonlarında, Cezayir ocağının da Fransa'ya karşı harb ilân etmesine sebep olmuştu. Tabiatıyla, Paris'de Jacob Bacri ile yapılan görüşmelere son verildi ve kendisi, Cezayir tebaası olduğu için, hapsedildi. Bununla beraber, Cezayir'deki ortaklar Fransa'nın Mısır ordusuna zahire satmaktan geri durmadılar.

1800'de Fransa'nın Cezayir ocağı ile münferiden sulh yapması üzerine Jacob Bacri ile görüşmeler tekrar başladı. İki yıl içinde Yahudilerin alacağı 5.000.000 frank artmış olduğu halde, Talleyrand'ın Maliye nazırına «Bu meseleyi onlara aid hususî bir iş gibi değil, fakat bir devlet işi gibi telâkki etmek gerektir» diye yazması sayesinde, Bacri ve Busnach 3.000.000 franklık bir taksit elde ettiler⁶.

Lâkin, sulh uzun sürmedi. Osmanlı devletin Cezayir paşasını tehdid etmesi üzerine, Ocak yine Fransa'ya harb ilân etmek zorunda kaldı ve kat'i sulh ancak 1801 sonlarında imzalandı. Kendilerine ödenen taksitten Mustafa Paşa'ya hiçbir şey vermemiş olan Yahudiler, Fransa'dan alacaklarını emniyet altına alan bir maddeyi sulh muahedesine koydurmağa Paşa'yı ikna ettiler. Hakikaten, 17 aralık 1801 tarihli muahedenin 13. maddesine göre, Dayı Cezayir tebaasının fransızlara olan borcunu ödemeği taahhüd ettiği gibi, Fransa hükümeti de Cezayir tebaasının alacağını temin etmeği kabul ediyordu⁷. Muahedenin bu maddesine rağmen, yahudi tüccarların yeni bir taksit koparabilmesi için Cezayir dayısının Fransa hükümeti nezdinde tekrar teşebbüste bulunması gerekti. Mustafa Paşa Birinci konsül Bonaparte'a yazdığı bir mektupta Bacri ve Busnach meselesinin bitirilmesini rica ediyordu⁸. Bunun neticesinde Yahudiler 1.200.000 frank tutarında bir taksit daha aldılar, fakat Paşa'ya olan borçlarını ödemekten sakındılar.

Napoléon'un imparatorluğunu ilân etmesi Bacri ve Busnach için bir talihsizlik oldu. İmparatorluğun devamı müddetince Cezayir ocağı ile Fransa'nın münasebetleri gergin bulunduğu gibi, Yahudilerin alacağı meselesi de on yıl olduğu gibi kaldı.

⁶ Esquer, *agn. esr.*, p. 25.

⁷ Alfred Nettement, *Histoire de la conquête d'Alger*, Paris, 1856, p. 629 v.d., vesika No. 1. Hususi kütüphanesinde bulunan bu eserden istifade etmememe müsaade eden Prof. M. Cavid Baysun'a teşekkür ederim.

⁸ Plantet, *agn. esr.*, II, p. 504 v.d. 12 Ağustos 1802 tarihli mektup.

Fransa'da kiralığın tekrar iktidara gelmesiyle Bacri'nin ve 1805'de bir yeniçeri tarafından öldürülen Nephtali Busnach'ın varisi Michel Busnach'ın bu devletten alacaklarını ele geçirmek imkânları belirliyordu. Talleyrand'ın yeniden Fransa hariciye nazırlığına tayin edilmesi bunlar için kaçırılmıyacak bir fırsattı⁹. 1818'de Hüseyin Paşa'nın dayı olması da iki yıldan beri Cezayir'deki şirketin başına geçmiş bulunan Jacob Bacri'nin Fransa'dan alacağını elde etmek ümidlerini kuvvetlendirecek bir vakıa idi. Hakikaten, Hüseyin Paşa zeki ve azimli bir zattı; fakat uzun müddet aldatılmağa tahammül edecek bir mizaçta değildi¹⁰.

Yahudiler Fransa hükûmetine 24.000.000 franklık bir hesap takdim etmekte gecikmediler. Pazarlıkta kabil olduğu kadar fazla cömert davranıyor görünmek için şişirildiği şübhesiz olan bu hesabın tetkikine girişen bir Fransız komisyonu alacaklıların Paris'deki mutemediyile 7.000.000 frank üzerinde uyuştu. 28 Ekim 1819 tarihinde imzalanan akidnamenin 4. maddesinde Bacri ve Busnach'dan alacağı olanlar için bir miktar paranın hazinede alakonacağı bildiriliyor, 5. ve 7. maddelerinde de bazı imtiyazlı alacaklıların adları ve alacakları meblağ açıklanıyordu¹¹.

Hüseyin Paşa nihayet Bacri'nin borcunu ödeyeceğini sanıyordu. Halbuki, Fransa hükûmeti, 28 Ekim 1819 akidnamesinin 4. maddesine dayanarak, 2.500.000 frangi vermedi. Yahudilerin eline geçen 4.500.000 franktan da kendilerine fazla bir şey kalmamıştı. Çünkü bunlar, Fransa'dan alacaklarını, nakid para karşılığı senedler imzalayarak, daha yıllarca önce ucuz fiatla satmışlardı¹². Bacri ve Busnach'dan alacağı olanlar kütle halinde, Fransız

⁹ Esquer, *agn. esr.*, p. 40.

¹⁰ Ch.-André Julien, *Histoire de l'Afrique du Nord*, Paris, 1931, p. 576. Hamdan bin Osman Hoca, Hüseyin Paşa'nın iyi ahlâklı ve bilgili olduğunu yazdığı halde (*Aperçu historique et statistique sur la Régence d'Alger*, terc. Hasuna Degis, Paris, 1833, p. 160 v.d.), oğlu Ali Rıza Paşa, aslen Denizli'li olan Hüseyin Paşa'yı cahil ve son derece mağrur bir adam olarak tanıtmaktadır (*Mirat ül-Cezayir*, terc. Ali Şevki, İstanbul, 1298, s. 53).

¹¹ Nettement, *agn. esr.*, p. 632 v. d. vesika No. 3. Bu imtiyazlı alacaklıların arasında Day'ının adının bulunmaması Fransa hükûmetinin iyi niyeti hakkında şübhe uyandırmaktadır (Esquer, *agn. esr.*, p. 43).

¹² Hamdan b. Osman Hoca, *agn. esr.*, s. 164; Esquer, *agn. esr.*, p. 47, haşşiyeye No. 1.

mahkemelerine başvurarak bir sürü dava açtılar. Bu davaların Fransız makamlarında yıllarca sürmesi beklenebilirdi.

Dayı Fransa hükûmetinin Yahudilerin hesabını niçin temizlemediğini bu devletin Cezayir konsolosu Pierre Deval'a her soruşunda, Konsolos Fransa'da görülmekte olan davaların neticelenmesini beklemek gerektiği cevabını veriyordu¹³. Hüseyin Paşa, yıllar geçtiği halde bir semere hâsıl olmaması karşısında, Fransa konsolosunun kendisini atlattığı inancına varıyordu. Hakikaten Deval, hiçbir riyakârlıktan çekinmeyen, entrikacı bir zattı¹⁴. Nihayet Cezayir dayısı, Bacri ve Busnach'ın alacağını tamamen ödemesi için, Fransa hükûmetine mektup yazmağa karar verdi. 14 Eylül 1824 tarihli bu mektubu Fransa hariciye nazırı Baron de Damas yazı ile cevablandırmağa lüzum görmedi ve Yahudiler aleyhine açılmış olan davalarda Fransız mahkemelerinin kararlarını bildirmesinden önce bir şey yapılamıyacağını Dayı'ya söylemesi tâlimatını konsolos Deval'a göndermekle iktifa etti¹⁵.

Hüseyin Paşa Fransa'ya olan kızgınlığını fiilî hareketlerle göstermekten çekinmeğe başlamıştı. Daha birkaç ay önce, İngiltere konsolosuyla çıkan bir anlaşmazlık yüzünden Cezayir'i topa tutan bir İngiliz donanmasının tehdidine başarıyla karşı koymamış mıydı? Bu hâdiseden sonra gururu artan Cezayir dayısı Fransa'ya karşı sert davranmakta ne gibi bir mahzur görebilirdi? Cezayir denizcileri Akdeniz'de bir Fransız gemisini durdurup muayene ettiler, Fransa'nın koruduğu Papalığa aid iki gemiyi ele geçirdiler ve hatta bir İspanyol gemisindeki Fransız mallarını yağmaladılar¹⁶.

Bu arada, Hüseyin Paşa'nın Fransa hükûmetine mektup yazmasından beri iki yıl geçmişti. Fakat hâlâ, Fransız mahkemelerinde görülen davalar sona ermemişti. Yahudi tüccarların kendisini aldattıklarını anlayan Dayı, İngiltere konsolosunun da bir şikâyeti üzerine, Jacob Bacri'yi habsetti¹⁷. Artık bu müzminleşen meseleyi kat'i olarak halletmek istediğinden, 26 Ağustos 1826'da, Fransa hariciye nazırına tekrar bir mektup yazdı. Hüseyin Paşa bu

¹³ Esquer, *agn. esr.*, p. 51.

¹⁴ Julien, *agn. esr.*, p. 177.

¹⁵ E. Le Marchand, *L'Europe et la conquête d'Alger*, Paris, 1918, p. 16.

¹⁶ Ayn. müellif, *agn. esr.*, p. 62.

¹⁷ Esquer, *agn. esr.*, p. 56.

mektubunda, Fransa hükümetinin Jacob Bacri'nin Paris'deki mütemediyle Yahudi tüccarların hesabını tetkik etmesini rica ediyor, «... bu hesabın neticede vereceği umumî yekûnu, gecikme vukubulmadan, kendi elinizle acele olarak bize göndermek ve istifade-miz haricinde kaldığı uzun aylar ve yıllar müddetince bu parayı elde etmek için yapılmış masrafların tutarıyla beraber onun getirmiş olabileceği faizi de ilâve etmek lütfunda bulununuz» diyordu¹⁸.

Cezayir dayısı bu meselede kendini tamamıyla haklı görüyor ve teklifini Fransa hükümetinin kabul edeceğini umuyordu. Bacri'ye borcu olan İspanya hükümeti Dayı'nın aynı şekildeki müdahalesine razı olmamış mıydı?¹⁹ Fakat, Fransa'dan yine cevap çıkmadı. Buna mukabil, 29 Ekim 1826'da, Fransa donanmasına aid «La Galathée» fırkateyni Cezayir'e geldi. Geminin kumandanı Fransa ve Papalık gemilerine karşı yapılan fena muamelelere tarziye isteyen tehdid edici bir nota getirmişti. Hüseyin Paşa buna tevîl yollu cevap verdi, lâkin artık sabrı tükenmek üzereydi. Jacob Bacri'nin, Fransa'dan alacağını temin için, konsolos Deval'a rüşvet verdiğini kendisine söylemesi üzerine Konsolos'a karşı olan kızgınlığı büsbütün artmıştı²⁰.

Fransa hükümetine gönderdiği mektupları Deval'ın alakoyduğundan şübhelenen Cezayir dayısı, La Galathée'nin kumandanını kabul ettiği gün Fransa hariciye nazırına yazdığı yeni bir mektubu Napoli konsolosu vasıtasıyla yolladı. Hüseyin Paşa Fransa konsolosunun rüşvet aldığı öğrendiğini açıklayarak değiştirilmesini rica ettikten sonra, Bacri ve Busnach'ın alacaklarının gönderilmesini tekrarlıyordu²¹. Bu mektubun da cevapsız kalması Cezayir dayısının Fransa'ya karşı kızgınlığını son haddine yükseltmişti.

¹⁸ Plantet, *agn. esr.*, II, p. 554 v.d. Plantet (haşiye No. 1) ve Le Marchand (*agn. esr.*, p. 64) bu mektubun Napoli konsolosu vasıtasıyla Fransa hükümetine gönderildiğini yazıyorlarsa da doğru değildir. Hüseyin Paşa'nın Napoli konsolosu vasıtasıyla yolladığı mektup başkadır ve bundan iki ay sonra yazılmıştır.

¹⁹ Hamdan b. Osman Hoca, *agn. esr.*, s. 169.

²⁰ Bu iddiayı isbat edecek elimizde başka bir delil yoktur. Konsolos Deval'ın karakteri pek sağlam olmadığı muhakkaktır, fakat kendisini itham eden Jacob Bacri de iftiradan çekinecek bir şahıs değildi. Bununla beraber, Deval'ın rüşvet aldığı dair Cezayir'de dedikodu çıkmıştı (bunun için bk. ayn. müellif, *agn. esr.*, s. 164 v.d.).

²¹ Esquer, *agn. esr.*, p. 58 v.d. Bu mektup Plantet'in külliyatında mevcut değildir.

Konsolos Deval'ın ikiyezülülüğünü isbat eden bir vak'a da az sonra meydana çıktı. 1798'de tahrib olunan Annabe civarındaki Fransız ticaret yerleri 1817'de Fransa'ya iade edilirken Deval buralarda tahkimat yapılmayacağına dair söz verdiği halde, «Bastion» un tekrar silâhlendirildiğini Dayı haber almıştı²².

Fransa'nın Deval'ı Cezayir konsolosluğunda tutması Hüseyin Paşa ile bu zat arasında ergeç nâhoş bir hâdisenin patlak vermesine sebep olacaktı. Fakat, Fransa hariciye nazırlığı Cezayir'deki konsolosunu değiştirmeyi aklına bile getirmiyordu. Restauration hükümeti 1815'de Cezayir dayısının memleketi terk etmeğe zorladığı konsolosun yerine başka bir konsolos tayin etmişti²³. Lakin, şimdiki Fransa İmparatorluk harblerinden bitkin çıkmış Fransa değildi; o vakitten beri kendini toplamış, devletlerarası münasebetlerde hâkim bir tavır takınmıştı.

Cezayir ocağı ile Fransa'nın kat'i olarak bozuşmasına vesile olan hâdise nihayet 29 Nisan 1827'de vukubuldu. Fransa konsolosu, Şeker bayramını tebrik etmek için, arife günü Dayı'nın konağına gelmişti²⁴. Konsolos türkçe hildiginden hususî olarak yapılan görüşmede, Hüseyin Paşa'nın İngiltere'nin Fransa'ya harb ilân etmiş olduğu şayiasının doğru olup olmadığını sorması üzerine Deval, bunun Portekiz'de çıkan karışıklıklardan neşet etmiş yanlış bir haber olduğu ve Fransa'nın bu meseleye karışmak istemediği cevabını verdi²⁵. Buna karşı Dayı Fransa'nın İngiltere-

²² *Haricî mesal-i siyasiyye, Fransa 1-2*, Başbakanlık Arşivi, dosya No. 78, Cezayir Beylerbeyi Hüseyin Paşanın Sadriazam'a salh-ı ca sene 1248 tarihli mektubu. Bu mühim vesika dış tenkidi ve fransızca tercümesiyle birlikte, Cezayir'de çıkan *Revue Africaine*'de (XCVI, No. 430 — 431, 1952, p. 188 v.d.) tarafımdan neşredilmiştir.

²³ Le Marchand, *agn. esr.*, p. 56.

²⁴ Julien'den başka bütün müellifler bu hâdisenin 30 Nisan 1827'de olduğunu yazmaktadırlar. Halbuki Wüstenfeld-Mahler cedvellerine göre, 1827 yılının Şeker bayramı arifesi 27 Nisan olmak gerektir. O zamanlar Ramazan'ın başlangıcı hilâlin görülmesiyle tesbit edildiğinden hakikî tarihe nazaran bir iki günlük fark olabiliyordu. Bu farkın üç günü bulmayacağı düşünülürse, Dayı ile Konsolos arasında vukubulan hâdisenin tarihini, Julien'in yaptığı gibi (*agn. esr.*, p. 5/8), 29 Nisan 1827 olarak kabul etmek daha uygun olur.

²⁵ Portekiz kralı Jean VI.'ın 1826 martında ölümü üzerine, iki oğlundan hangisinin tahtın vârisi olacağı meselesi yüzünden İngiltere ile Fransa arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Aynı yılın eylülünde Paris'e gelen İngiltere hariciye nazırı Canning, bir ay süren müzakere sonunda, kendi görüşünü Fransa hükümetine

re'nin her isteğini yerine getirdiğini, fakat kendisinin hiçbir ricasını kabul etmediğini söylemekten kendini alamadı ve Konsolos'un kaçamaklı cevabı üzerine de Fransa hükûmetine yazdığı mektuba Hariciye nazırının niçin cevap vermediğini sordu. Deval'ın «Fransa kralı ve cumhuru sana kâğıd tahrir itmez ve mersul kâğıdlarını dahi karşuluk irsal itmez» demesi üzerine kendine hâkim olamayacak kadar hiddetlenen Hüseyin Paşa yerinden kalkarak muhatabına elindeki yelpaze ile iki üç defa vurdu ve çekilip gitmesini söyledi²⁶. Fakat, haysiyet meselelerinde hiç de titiz olmayan Konsolos yerinden kıılmadı ve Dayı'nın mektubunu Fransa hariciye nazırına gönderdiğini tekrarladı. Nihayet Hüseyin Paşa başka bir mevzua geçerek, «Bastion»un tahkim edilmesine razı olamayacağını ve Fransızların ancak tüccar olarak Cezayir'de kalabileceklerini bildirdi. Deval cevap vermek istediye de Dayı konuşmasına müsaade etmedi.

Fransa konsolosu Hüseyin Paşa'nın yanından ayrıldıktan sonra Ocağın yüksek memurlarını ziyaret ederek Dayı ile arasında geçen hâdiseyi onlara anlattı. Bunların hepsi de efendilerini haklı buldukları gibi, maliye işlerine bakan Hazineci şöyle cevap vermişti: «Camların kırılmasına mani olmak gerektir; fakat bunlar kırıldıktan sonra elden ne gelir?»²⁷.

Deval cereyan eden hâdisenin ehemmiyetini ilk günlerde pek kavrayamamıştı. Ancak, Fransa hariciye nazırına yazdığı mektubun sonunda, Hükûmet mâruz kaldığı hakarete gereken ehemmi-

kabul ettirmeğe muvaffak olmuştu (bunun için bk. Emile Bourgeois, *Manuel historique de Politique étrangère*, XI. tab'i, Paris, 1888, II, p. 749 v.d.).

²⁶ Baş.bk. Arş., göst. yer.; le Marchand, *agn. esr.*, p. 71 v.d. (Fransa konsolosu Deval'ın hükûmetine gönderdiği 30 Nisan 1827 tarihli mektup). Deval hâdiseyi kendisi tarafından Dayı'yı tahrik edecek hiçbir söz söylenmemiş şekilde anlatmaktadır. Hüseyin Paşa'nın aynı hâdiseye dair verdiği bilgi hakikate her halde daha yakındır.

Aziz Samih İter Başbakanlık Arşivinde yalnız *Dioan-ı humayan mühimme defterleri*'ni tetkik etmiş olduğundan Hüseyin Paşa'nın mektubunu görememiştir. Eserinde (II, s. 100) «Yelpaze darbesi» hâdisesini Alexandre de La Borde'un 1880'da neşrettiği kitabından nakletmektedir ve, pek tabii olarak, bu kitabın yanlışlıklarını tekrarlamaktadır. Aynı müellif «Baeri ve Busnach alacakları» meselesine ayırdığı sayfaları da de La Borde'a'ya bugün için eskimiş olan Grammont'un Cezayir tarihine dayanarak yazmıştır.

²⁷ Le Marchand, *agn. esr.*, göst. yer.

yeti vermemeği uygun gördüğü takdirde kendisinin geri çağırılmasını rica ediyordu²⁸.

Konsolosun mektubu, tahmin edileceği gibi, Fransa nazırlar meclisinde büyük bir heyecan husule getirdi. Her şeyden önce, Cezayir dayısından tam bir tarziye alınmasına karar verildi ve bunun için harekete geçildi.

11 Haziran 1827'de, bir Fransız harb gemisi Cezayir limanına giriyordu. Konsolos Deval hemen şehri terkederek gemiye çekildi. Ertesi gün de Collet kumandasında dört gemiden mürekkep bir Fransız filosu Cezayir önünde demir attı. Meselenin ciddiyet kesbettiğini Hüseyin Paşa anlamağa başlamıştı. Deval'ın Cezayir'deki Fransa tebaasının da gemilere binmesi tâlimatını yollaması üzerine Dayı, bu karardan vazgeçilmesi için, hiç bir Fransızın canına ve malına dokunulmayacağına söz verdi. Fakat bu teminatın bir tesiri olmadı.

Kumandan Collet Fransa konsolosuyla görüştüktan sonra, hükûmetinden aldığı tâlimata uyarak, 15 Haziranda Hüseyin Paşa'ya bir ultimatum gönderdi²⁹. Cezayir'deki Fransız menfaatlarını korumağı üzerine almış olan Sardunya konsolosu Attili della Torre'nin Dayı'ya tevdi ettiği bu ultimatumda, bahriye ve hariciye işlerine bakan Vekilharç, Donanma reisi, Tersane emini ve dört Divan hocasından müteşekkil bir heyetin Fransız filosunun kumandan gemisine gelmesi ve orada Vekilharç'ın Cezayir dayısı namına Fransa konsolosundan özür dilemesi isteniliyordu. Ayrıca notada Dayı'nın konağına ve Yalı burcu'na Fransız bayrağının çekilmesi ve yüz pare top atılması şart koşuluyor, yirmidört saate kadar bu şartlar kabul olunmaz ise Fransa ile Cezayir ocağı arasında harbın başlayacağı bildiriliyordu³⁰.

Fransa hükûmetinin tehdidine Hüseyin Paşa'nın boyun eğceğini Fransızlar bile tahmin etmiyorlardı. Nitekim Cezayir da-

²⁸ Ayn. müellif, *agn. esr.*, göst. yer.

²⁹ Baş.bk. Arş., göst. yer.; Esquer, *agn. esr.*, p. 65 v.d. Hüseyin Paşa Fransız kumandanının ultimatumunu filonun gelişinden bir gün sonra verdiğini bildirmektedir. Halbuki notanın tarihi 15 Haziran 1827'dir. Bu tarih doğrudur ve Dayı'nın yanlışlığı muhakkaktır. Zaten bu zat, Fransız filosunun «Yelpaze darbesi» hâdisinden bir ay sonra geldiğini yazdığı halde, hakikatte filo birbuçuk aya yakın bir zaman sonra gelmiştir.

³⁰ Piantet, *agn. esr.*, II, p. 563 v.d.

yısı yazılı cevabında kendisinden istenilen şeylerin deli saçması-na benzediğini söyledikten sonra, Fransa konsolosuyla arasında çıkan anlaşmazlığın sebebini araştırmak üzere aklı başında bir me-mur gönderilmesini teklif ediyor ve takririni «eğerçi yirmidört sa-ate değin ber minval-i muharrer sizler dahi bir adem irsal iderseniz ne âlâ yok ise adâvetimiz derkârdır» cümlesiyle bitiriyordu³¹.

Artık yapılacak bir şey kalmamıştı. 16 Haziran 1827'de Fran-sız filusunun Cezayir şehrini ablukası başladı. Buna karşılık, Hü-seyin Paşa da Annabe civarındaki «Bastion»u tahrib ettirdi. Da-ha önceden kumandan Collet bir gemi göndererek «Bastion»daki Fransız tebaasını, silâhlarıyla birlikte aldırıştı³². Böylece, Ce-zayir'deki üçyüz yıllık Türk hâkimiyetinin üç yılda yıkılmasıyla sona erecek olan harb çıkmış oluyordu.

«Yelpaze darbesi» hâdisesi harbin patlak vermesinde bir bahane idi. Çünkü, Fransa hariciye nazırı daha bu hâdiseyi ha-ber almadan konsolos Deval'a gönderdiği 14 Mayıs 1827 tarihli tâlimatında, Dayı'nın «La Galathée» gemisi kumandanına verdiği izahatın tatmin edici olmadığını bildiriyor, Cezayir ocağına kar-şı bir deniz seferinin hazırlandığını açıklıyordu³³.

Fransa'nın asıl gayesi Cezayir'deki iktisadî menfaatlarını art-tırmaktı. «Yelpaze darbesi» hâdisesinden sonra Deval'a yollanan tâlimat bunu açıkça göstermektedir. Hakikaten bu tâlimatta, Hü-seyin Paşa'nın Konsolosa tarziye vermesini müteakib Dayı'ya sunulacak ikinci bir ultimatumla Fransa'nın en ıhtiyazlı devlet olarak tanınması ve Annabe'de Fransız idhal mallarından alınan yüzde on miktarındaki gümrük resminin kaldırılması istenilecekti³⁴.

Fransa 1830'da Cezayir şehrini ele geçirecek, zamanla bu memleketin kendisi için arzettiği faydaları daha iyi anlayacak ve bütün Şimalî Afrika'yı nüfuzu altına almağa çalışacaktır.

³¹ Baş.bk. Arş., göst. yer.

³² Esquer, *agn. esr.*, p. 68.

³³ Le Marchand, *agn. esr.*, p. 69.

³⁴ Ayn. müellif, *agn. esr.*, p. 78. Ali Haydar Emir daha o zamanda Fran-sa'nın Cezayir'ü işgalini hedef tutan suurlu bir müstemlekecilik siyaseti güttü-günâ iddia etmektedir [*Cezayir hakkındaki neşriyata umumî bir cevap* (Deniz Mecmuası Tarih kısmı ilâvesi, No. 317, 1980, s. 49)]. Bu iddia mübalâğalı olsa gerektir. Cezayir ablukası esnasında Fransa'nın Hüseyin Paşa'ya, sulhun iadesi için, yaptığı çok müsait teklifler bunu kolaylıkla cerheder.